

Marina Kucharska

"Słowo o wyprawie Igora" : dzieło oryginalne czy plagiat

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 1, 95-98

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marina KUCHARSKA

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

SŁOWO O WYPRAWIE IGORA – DZIEŁO ORYGINALNE CZY PLAGIAT

Szczęśliwy przypadek w roku 1795 przywiódł pasjonata i kolekcjonera staroruskich zabytków literatury A.I. Musina – Puszkina do odkrycia jednego z rękopisów *Powieści o Wyprawie Igora*. Praktycznie od razu po opublikowaniu dzieła zaczęły pojawiać się głosy sceptyków odrzucających jego autentyczność. Powodem sporu były odkrywane w dziele braki spójności tekstu jak również teksty późniejszych utworów literackich z XV i XVI wieku - *Opowieść o Mamajewom poboiszczu* i *Zadońszczyzny* poświęconych Kulikowskiej Bitwie i wychwalających zwycięstwo rosyjskich wojsk. W powieściach tych znajdują się frazy i fragmenty naśladujące *Słowo*. Jednak w odróżnieniu od *Powieści* nie zawierają one żadnych sprzeczności jak i „czarnych plam”.

Stworzone w końcu XII wieku *Słowo o wyprawie Igora* jak każdy wspaniały twór geniuszu ludzkiego ma ogromne znaczenie nie tylko jako dzieło samo w sobie ale również tym jaki wpływ odegrało na późniejszy rozwój literatury rosyjskiej.

Ten najbardziej kontrowersyjny w całej literaturze wschodniosłowiańskiej utwór artystyczny został osnuty na tle rzeczywistych wydarzeń historycznych z dziejów Rusi Kijowskiej u schyłku XII w. Ogniskują się one wokół znanej z innych źródeł kronikarskich nieudanej wyprawy wojennej czterech książąt siewierskich na Połowców, zainspirowanej przez Igora wiosną 1185r.¹

W latach trzydziestych XII wieku jak powszechnie wiadomo został zakończony proces feudalnego podziału Rusi a wraz z nim nastąpiło kształtowanie różnych gatunków literackich w tym opowieści wojennych, które również wypracowały sobie całą grupę stałych stylistycznych, leksykalnych reguł, wzorów i szablonów. Owe środki służyły do opisu bohaterów jak również wydarzeń wojennych. Dla ukształtowania i uznania powszechnego szablonu opowieści wojennych znaczącą rolę odegrały kroniki, należy podkreślić że wielkie znaczenie w historii rozwoju opowieści wojennych miała dominacja tatarsko-mongolska. Wydarzenia z nią związane zostały szeroko odzwierciedlone w literaturze tamtych czasów: w *Opowieści o bitwie nad Kalką*, *Opowieści o zburzeniu Riazania przez Batu-chana*, w *Słowie o ruinie ziemi ruskiej*, *Zadońszczyźnie* lub *Słowie Sofroniusza z Riazania* i *Opowieści o Mamajewom poboiszczu*.

Spory dotyczące *Słowa o wyprawie Igora* w odniesieniu do późniejszych tekstów, a w szczególności opowieści wojennych XIII- XVI wieku, przyczyniły się do pozytywnego rozwiązania jego kardynalnej zagadki odnośnie autentyczności dzieła i tym samym pozwoliły określić pozycje średniowiecznego rosyjskiego poematu w procesie literackim jako całości. Rzeczywiście samo istnienie takich opowieści jak: *Opowieść o bitwie nad Kalką* (*Powieść o Kalskom poboiszczu*), *Opowieści o zburzeniu Riazania przez Batu-chana* (*Powieść o razorienii Riaziani Batyjem*), *Słowie o ruinie ziemi ruskiej* (*Słowo o pogibieli ruskiej ziemi*), *Zadońszczyzna* oraz *Opowieść o Mamajewom poboiszczu* świadczą o autentyczności ich wspólnego źródła, którym jest *Słowo o wyprawie Igora* oraz ewolucji tego utworu w ciągu stuleci. Poza

¹ B. Mucha: *Historia literatury Rosyjskiej*. Wrocław 2002, s. 25

tym tak bezpośrednio jak i przekształcone fragmenty *Słowa o wyprawie Igora* wchodzące w skład tych utworów były wykorzystane dla nowych sytuacji i nowych bohaterów. Na przykład w odniesieniu do *Zadonszczyzny* i *Opowieści o Mamajewom poboiszczu*, autorzy korzystając z kanonów literackich XII wieku dotyczących przegranej wojsk rosyjskich opowiadają o ich zwycięstwie.

Powyższe pozwoliło na nowo spojrzeć na problem naśladownictwa w literaturze staroruskiej jak i na samo *Słowo o wyprawie Igora* napisane jako typowe dzieło literackie XII wieku, którego nie wolno rozpatrywać jako coś wyjątkowego niemającego analogii.

Innymi słowy, przy całej swojej oryginalności *Słowo o wyprawie Igora* prawidłowo włącza się w proces literacki swych czasów. Pod koniec XII wieku dzieło to miało wpływ na utwory bezpośrednio związane z tematem najazdów tataro - mongolskich 1223, 1237 i 1240 roku, jak i na opowieści *Kulikowskiego cyklu*. Nie bacząc na liczne reminiscencje ze *Słowa o wyprawie Igora*, przedstawione dzieła literackie poddają się transformacji w takim stopniu, iż w niektórych aspektach mają unikalny charakter. Na przykład *Słowo o ruinie ziemi ruskiej* nie ma sobie równych w opisanie krajobrazów średniowiecznej Rusi a *Opowieść o Mamajewom poboiszczu* w scenie przedstawiającej nocną wróżbę. Z kolei chwalebna pieśń w *Opowieści o zburzeniu Riazania przez Batu-chana* z punktu widzenia oprawy i subtelności rysunku literackiego uznawana jest za swoistego rodzaju wzorcowe dzieło.

Po drugie tak zwane zapożyczenia, równoległe epizody i liczne podobieństwa motywów udowadniają po raz kolejny bezpośrednią zależność wymienionych utworów od *Słowa o wyprawie Igora*. Związane to było z tym, iż staroruska literatura ceniła wszystko, co zbieżne, łatwo rozpoznawane i powtarzające się. Właśnie z tego powodu w utworach literackich XIII-XVI w. tak wiele było wspólnego. Warto zaznaczyć, że dla poetyki naśladownictwa ważne jest jeszcze jedno zjawisko, polegające na wyborze „wzornika” dzieła oryginalnego z charakterystycznymi stylistycznymi cechami takimi, jakie występują właśnie w *Słowie o wyprawie Igora*.

Również trzeba zwrócić uwagę na fakt, że tak dla *Słowa o wyprawie Igora* jak i dla pozostałych opowieści specyficzne jest organiczne połączenie kategorii etycznych i estetycznych: pięknem jest wszystko to, co moralne, przepełnione miłością do ojczyzny i Boga, dobro zawsze graniczy z cudem i łączy się z pojęciami „światła” i „ciepła”, a zło jest mroczne i diaboliczne. Właśnie dlatego we wszystkich rozpatrywanych utworach ma miejsce kontrast pomiędzy opisem ruskich i wrogich sił. Należy również podkreślić wspólną dla wszystkich utworów główną ideę - myśl o jedności całej Rusi. Można dodać, że miłość do ojczyzny i otaczającej jej przyrody jest jednym z najważniejszych motywów średniowiecznej literatury rosyjskiej. Wobec powyższego nie wzbudza zdziwienia zarówno interpretacja pejzażu rosyjskiego w *Słowie o wyprawie Igora*, który został przedstawiony w sposób typowy jak i w pozostałych opowieściach z jednym tylko zastrzeżeniem: w jednych przyroda jest pokazana w ruchu jako uczestnik wydarzeń życia ludzkiego a w drugich jako przejaw boskiej mądrości. W pierwszym przypadku jest mowa tylko o tych jej działaniach, które w sposób bezpośredni lub pośredni wywierają wpływ na los człowieka jak ma to miejsce w przypadku *Słowa o wyprawie Igora*, *Zadonszczyzny* i *Opowieści o Mamajewom poboiszczu*, w drugim są to rozmyślenia filozoficzne na temat mądrości wszechświata spotykane w *Słowie o ruinie ziemi ruskiej*. Należy stwierdzić, że we wszystkich utworach widoczne jest połączenie tradycji różnych

gatunków, wspólna dla danej epoki tendencja do stworzenia emocjonalno nasyconego stylu, który powstał dzięki zastosowaniu systemów powtórzeń, zwrotów tautologicznych, synonimów jak również przy pomocy doboru i łączeniu takich metod literackich *Słowa o wyprawie Igora* jakimi są „lamenty” i „peony”.

Odnosnie historyzmu danych dzieł literackich można powiedzieć, że łączą one w zagadkowy sposób dwa plany: realno-historyczny i fantastyczno-religijny. Jednak bohaterami ich są realne i historycznie ważne postacie, w tym przede wszystkim książęta i bojarstwo. Jeszcze jedną wspólną cechą dla wszystkich tych dzieł jest ich anonimowość.

Rozpatrując struktury kompozycyjne opowieści zauważa się w nich również ślady *Słowa o wyprawie Igora*. Wszystkie utwory oprócz *Opowieści o Mamajewom pobojszcze*, *Opowieści o zburzeniu Riazania przez Batu-chana* (składa się z czterech części) posiadają tradycyjną trzyczęściową strukturę budowy, w której znaczne miejsce przypada trzeciej części – opowiadaniu o skutkach bitwy (w szczególności w opowieściach o tataro-mongolskich najazdach i w *Kulikowskim cyklu*.) Podstawę dla wszystkich utworów tworzą charakterystyczne strukturalne i artystyczne cechy stylistyczne gatunku opowieści wojennej, wzbogaconej kosztem wykorzystania elementów liryko-epickiego gatunku i folkloru *Słowa o wyprawie Igora*. Jednak trzeba zaznaczyć, iż między kompozycjami występują również znaczące różnice. Po pierwsze trzy podstawowe jak i włączone w nie mniej znaczne jednostki kompozycyjne *Słowa o wyprawie Igora* różnią się nie tylko artystycznym i logicznym, ale i formalnym zakończeniem. Przy czym tylko niektóre z nich przypominają opowieści wojenne. Z kolei dla kompozycji pozostałych utworów, w szczególności *Zadonszczyzny*, można zauważyć mechaniczne naśladowanie wielkiego poematu, w wyniku którego jej streszczenie nie zawsze odpowiada realnemu przebiegowi wydarzeń, jak również nieudolność stylów, zbytek niezrozumiałych i bezsensownych miejsc tego utworu. Ale byłoby niesprawiedliwym nie wspomnieć i o nowych kompozycyjnych elementach opowieści *Kulikowskiego cyklu*. Są to: mowa niezależna bohaterów, formy liryczne, symbolizm opisu podporządkowany jednemu celowi, mianowicie stworzeniu logicznego opowiadania o wydarzeniach zamiast wyszczególnienia ich podstawowych etapów. Należy dodać, iż *Słowo o wyprawie Igora* niewątpliwie podporządkowano emocjonalnym i lirycznym wymogom, dzięki którym była przestrzegana jego chronologiczna kolejność i nie ma nic wspólnego z historyczną i informacyjną opowieścią na zasadzie, której zbudowano większość opowieści wojennych, pierwszorzędnym celem, których jest przekazywanie dokładnego przebiegu wydarzeń, na przykład na polu Kulikowskim. Po drugie, liczne odpowiadające sobie elementy nie są równoważne ze względu na zajmowane przez nie miejsca w tekstach porównywanych utworów. Z jednolitej i harmonijnej kompozycji poematu XII wieku w pozostałych opowieściach spotyka się tylko pojedyncze zwroty frazeologiczne i to zupełnie w innym kontekście. Po trzecie, im bardziej złożony jest obraz w *Słowie o wyprawie Igora* tym mniej skomplikowany a nierzadko i wypaczony okazuje się on w pozostałych opowieściach wojennych. Czym bardziej zrozumiała ta lub inna fraza *Słowa o wyprawie Igora* tym łatwiej ją przekazać i odtworzyć, chociażby z listy *Zadonszczyzny* lub *Opowieści o Mamajewom pobojszcze*. Innymi słowy wszystko to, co w *Słowie o wyprawie Igora* tworzy część wielorakiego obrazu poetyckiego, w pozostałych utworach literackich włączone jest tylko w prozaiczne fragmenty z osłabioną metaforycznością. W kilku

przypadkach obrazowe wyrażenia *Słowa o wyprawie Igora* (metafory, metonimii i inne) w ogóle znikają lub zastępowane są mniej złożonymi.

Reasumując powyższe można powiedzieć, że przy całym swym podobieństwie, a czasami wręcz pokrewieństwie wszystkie przedstawione opowieści wojenne są w pełni samodzielnymi utworami, z rozpoznawanym, indywidualnym autorskim stylem. Styl ten łączy legendarne zdarzenia i charakterystyczne dla etykiety literackiej sytuacje z żywymi oryginalnymi elementami oraz dokumentalnymi szczegółami, które są jedynie ozdobione detalami artystycznymi *Słowa o wyprawie Igora*. Wartość powyższych utworów tkwi w tym, że wszystkie powstały jako odzew na wydarzenia związane z okresem tataro-mongolskich najazdów i zdarzeniami na polu Kulikowskim. Wszystkie one bez wyjątku stanowią świadectwo tego, jak trwały ślad w literaturze zostawił zabytek literatury staroruskiej z okresu Rusi Kijowskiej, który i po dziś dzień aktywnie uczestniczy w życiu twórczości literackiej, historycznej oraz sztuki o czym również świadczy oryginalna charakterystyka zabytku, jaką dał Adam Mickiewicz w swoich wykładach o literaturze słowiańskiej w College de France:

[...] nieustanne zbieżności między najdawniejszymi zabytkami poezji słowiańskiej a wszystkimi arcytworami poezji współczesnej świadczą o wieczystym pięknie utworu. Wszystkie bowiem obrazy są tu zaczerpnięte z przyrody; charaktery są kreślone z natury i dopóki przyroda słowiańska nie ulegnie zmianie, poemat o Igorze będzie zawsze poczytywany za narodowy, a nawet zachowa piętno aktualności.²

² Tamże, s. 28